

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

МЕЛЬНИК Галина Миколаївна

УДК 371.38:745

**ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ
В УЧНІВ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ НА ЗАНЯТТЯХ
З НАРОДНИХ ХУДОЖНІХ РЕМЕСЕЛ**

13.00.02 – теорія і методика трудового навчання

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
Оршанський Леонід Володимирович,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну.

Офіційні опоненти: – доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський експериментальний інститут педагогічної освіти, ректор;
кандидат педагогічних наук, старший науковий
– співробітник

Денисенко Людмила Іванівна,
Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України,
завідувач лабораторії трудової підготовки та політехнічної творчості.

Провідна установа – Бердянський державний педагогічний університет імені П.Д.Осипенко, кафедра професійної педагогіки та методики трудового навчання, Міністерство освіти і науки України, м. Бердянськ

Захист відбудеться “_11_” _____ травня _ 2004 р. о 14 _____ год. _30_ хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.05 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_6_” _квітня_ 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.П.Гнеденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Радикальні зміни у житті нашого суспільства, процес створення суверенної української держави зумовлюють потребу в зміні світоглядних орієнтацій на відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу.

За роки незалежності в Україні визначились основні засади реформування освітянської галузі. Вони передбачають створення національної системи освіти на основі збереження досягнень минулого і, водночас, приведення її у відповідність з нинішніми соціально-економічними вимогами, потребами державного будівництва та забезпечення входження української національної школи в міжнародний освітній простір.

Вивчення сучасної ситуації в галузі освіти свідчить що, істинний стан справ у школі не завжди відповідає цим вимогам, оскільки у практиці їх роботи ще не достатньо уваги приділяється етнічному і державному компонентам, гуманітаризації та інтелектуалізації виховання і освіти. У процесі викладання дисциплін і, зокрема трудового навчання, далеко не повно враховуються процеси формування у підростаючого покоління базових професійних якостей, які повинні відображати динаміку соціального життя, потребу держави в освічених творчих особистостях, спроможних досягти високих результатів на своїх робочих місцях, в тому числі й у галузі художніх промислів та ремесел, які несуть у собі потужній художньо-творчий потенціал, зберігають культуру народу, збагачують духовність суспільства і окремої особистості зокрема.

Проблема трудової підготовки школярів досить багатоаспектна і багатогранна. Значну увагу їй приділено у працях вітчизняних та зарубіжних учених П.Атутова, Ю.Васильєва, А.Вихруща, В.Гетти, Р.Гуревича, В.Гусєва, Й.Гушулея, П.Дмитренка, А.Дьоміна, А.Киверялга, Г.Левченка, В.Мадзігона, Є.Мегема, Л.Оршанського, В.Полякова, І.Сасової, В.Сидоренка, В.Стешенка, Г.Терещука, М.Тименка, Д.Тхоржевського, М.Янцура та ін.

Нові засади педагогічної теорії та практики, в основу яких покладено виховання молоді на загальнолюдських культурних цінностях з урахуванням особливостей системи народної педагогіки, розкриті в працях І.Бєха, М.Кабатченко, С.Метліної, Н.Ничкало, Е.Соколової, О.Сухомлинської, К.Чорної та інших.

Питанням відродження народних художніх ремесел присвячено праці Є.Антоновича, Л.Бажєнова, П.Білецького, Т.Бушиної, О.Данченка, Р.Захарчук-Чугай, Т.Кари-Васильєвої, М.Селівачова, О.Соломченка, М.Станкевича, Є.Сявавко, Г.Цибульової та багатьох ін.

В останні роки зросло прагнення суспільства до відродження національних духовно-матеріальних цінностей що, в свою чергу, ставить перед педагогічною наукою завдання розробки змісту, засобів, методів, організаційних форм навчання школярів народному декоративно-ужитковому мистецтву. Про могутній психолого-педагогічний і виховний потенціал

народних художніх ремесел, їхній просвітницький та культурний вплив на особистість свідчать також дослідження О.Єнтіс, Н.Кузан, Т.Мацейків, В.Мусієнка, В.Радкевич, Л.Савки, С.Чебоненка та ін. Однак у попередніх дослідженнях не повно враховані умови демократизації та гуманізації сучасної освіти, недостатньо вирішені ті проблеми, які повинні належним чином забезпечити підготовку випускника школи до професійної діяльності та свідомого вибору майбутньої професії, зокрема, в галузі художніх промислів та ремесел.

Ураховуючи теоретичну і практичну значущість даної проблеми, темою дослідження обрано **“Формування базових професійних якостей в учнів профільних класів на заняттях з народних художніх ремесел”**, яка узгоджується із загальною науково-дослідною проблематикою кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну Дрогобицького державного педуніверситету імені Івана Франка і спрямована на формування творчої особистості молодого покоління засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

Тему затверджено на засіданні кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну (протокол № 3 від 20.11.2001 р.), на засіданні вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 20.12.2001 р.) та погоджено з бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 29.10.2002 р.)

Об’єкт дослідження – процес художньо-трудової підготовки учнів профільних класів.

Предмет дослідження – зміст і методика формування базових професійних якостей особистості в процесі занять народними художніми ремеслами.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробці змісту і методики формування базових професійних якостей учнів профільних класів у процесі вивчення народних художніх ремесел.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що формування базових професійних якостей в учнів профільних класів підвищиться, якщо:

- у змісті навчання народним художнім ремеслам будуть враховані специфічні особливості народного декоративно-ужиткового мистецтва, культурно-історичні, національні традиції та він будуватиметься на основі структурних компонентів базових професійних якостей вишивальниці й враховуватиме психолого-методичні закономірності їх формування;

- у навчальному процесі застосовуватиметься розроблена діагностика рівня базових професійних якостей, а також система завдань і вправ на їх розвиток і корекцію.

Відповідно до мети і гіпотези розв’язувались такі **завдання**:

- провести аналіз психолого-педагогічної, методичної та спеціальної літератури з метою виявлення й узагальнення існуючих методичних підходів до формування базових професійних якостей;

- визначити структурні компоненти базових професійних якостей, які необхідно формувати в учнів на заняттях з художніх ремесел;
- розробити методичні основи діагностування рівня базових професійних якостей учнів профільних класів;
- обґрунтувати зміст профільного навчання старшокласників з народних художніх ремесел та розробити програму;
- розробити систему завдань і вправ на розвиток і корекцію базових професійних якостей та експериментально перевірити запропоновану методику їх формування в учнів профільних класів на заняттях з народних художніх ремесел.

Методологічною основою дослідження виступають філософські положення теорії та практики пізнання і перетворення дійсності; наукові положення про творчу природу особистості та її різнобічний розвиток; про діяльну природу здібностей індивіда; філософські та педагогічні концепції впливу національної культури на особистість; діалектичний зв'язок об'єктивних чинників формування і розвитку особистості та її взаємодії з суспільством; принципи об'єктивно-діяльсного підходу до створення навчально-виховної системи, спрямованої на професійну підготовку підростаючого покоління.

Теоретична основа дослідження ґрунтується на основних положеннях “Закону України “Про освіту”; Державної національної програми “Освіта (Україна XXI століття)”; Стандарту змісту освітньої галузі “Технології” (“Трудове навчання”); “Доктрини освіти України”, прийнятої II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти і затвердженої Президентом України; Концепції профільного навчання у старшій школі.

Теоретичною основою дослідження стало також звернення до базових положень, що стосуються теорії діяльсного підходу до розвитку здібностей (Л.Виготський, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн, К.Платонов та ін.); теорії професійних здібностей (В.Шадріков); концепції практичності тестів сенсомоторних здібностей (А.Киверялг); теорії оптимізації навчально-виховного процесу (Ю.Бабанський, В.Беспалько); фундаментальних положень і прикладних розробок з методики трудового і професійного навчання (П.Атутов, А.Вихрущ, О.Гедвілло, А.Дьомін, Г.Левченко, А.Линда, В.Мадзігон, Н.Ничкало, В.Сидоренко, Г.Терещук, М.Тименко, Д.Тхоржевський та ін.); базових основ професійної орієнтації молоді (М.Захаров, Є.Климов, А.Сазонов, М.Янцур та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань на всіх етапах дослідження застосовувався комплекс **методів:** *теоретичні* – аналіз філософської, психолого-педагогічної, спеціальної навчально-методичної літератури; аналіз джерел з історії української культури, мистецтвознавства та народознавства (при обґрунтуванні теоретичних положень дослідження); *емпіричні* – діагностичних (інтерв'ювання, тестування, анкетування, діагностування учнів, експертна оцінка

навчально-програмних матеріалів, моделювання і конструювання змісту занять); обсерваційних (спостереження навчального процесу в школі, систематизація та узагальнення педагогічного досвіду). Провідним на всіх етапах проведення дослідження виступав метод *педагогічного експерименту* (констатуючий, формуючий) та наступний аналіз і узагальнення його результатів з використанням статистичної обробки кількісних показників.

База дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась разом з вчителями трудового навчання у Стебницькій СШ №18 та загальноосвітніх школах I-III ступенів с.Нагуєвичі, с.Грушів, с.Рихтичі Дрогобицького району Львівської області. Усього дослідженням було охоплено 284 учні загальноосвітніх закладів та 14 вчителів.

Дослідження проводилось у три **етапи**:

На першому етапі (1996-1998) – здійснювався аналіз архівних джерел з етнографії, психолого-педагогічної, філософської, мистецтвознавчої, науково-методичної літератури з даної проблематики; проводилося інтерв'ювання вчителів, учнів, батьків з метою визначення впливу народних художніх ремесел на формування особистості школяра; вивчався й аналізувався досвід викладання народних художніх ремесел у загальноосвітніх школах; розроблялась програма і методика дослідження; визначалась експериментальна база, проводився констатуючий експеримент, формулювалася робоча гіпотеза дослідження.

На другому етапі (1999-2000) розроблялася і теоретично обґрунтовувалася методика формування базових професійних якостей старшокласників засобами народних художніх ремесел; проводилась експериментальна перевірка змісту, педагогічних умов та засобів активізації художньо-трудої діяльності; вносилися зміни та корективи в методик дослідження.

На третьому етапі (2001-2003) завершувалася експериментальна навчально-виховна робота, опрацьовувалися й узагальнювалися проміжні та кінцеві результати дослідження, розроблялися відповідні методичні рекомендації для вчителів, формулювалися висновки, здійснювалося впровадження результатів дослідження в педагогічну практику та літературне оформлення дисертаційної роботи.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає в тому, що у ньому розкрито теоретичні засади залучення школярів до художньо-трудої діяльності та шляхи їх проєкції у практику роботи навчальних закладів різного типу; синтезовано підходи до побудови змісту навчальних програм для профільного навчання старшокласників; розкрито зміст і операційний склад методики діагностування базових професійних якостей вишивальниць; обґрунтовано принципи вдосконалення процесу управління формуванням базових професійних якостей старшокласників; підтверджено необхідність навчання учнів за профілями народних художніх ремесел як чинника виховання та розвитку творчого потенціалу особистості; визначено систему завдань і вправ, спрямованих на розвиток і корекцію базових професійних якостей учнів,

які навчаються за профілем вишивальниці.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що на основі отриманих результатів розроблено програму навчання старшокласників за профілем вишивальниці; методичні рекомендації з питань організації і проведення занять з народних художніх ремесел та формування базових професійних якостей школярів; результати проведеного дослідження можуть бути використані вчителями загальноосвітніх шкіл при вдосконаленні навчальних програм з трудового навчання та в системі післядипломної освіти вчителів трудового навчання і керівників гуртків декоративно-ужиткового мистецтва.

Особистий внесок здобувача полягає у розробці вихідних теоретичних положень; у самостійному дослідженні різних аспектів проблеми; у безпосередній участі в проведенні дослідно-експериментальної роботи та створенні педагогічних засобів, що забезпечують належні умови для здійснення художньо-трудового процесу в школі; в узагальненні власного педагогічного досвіду викладача декоративно-ужиткового мистецтва в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка.

Вірогідність одержаних результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його вихідних позицій; багатограним аналізом закономірностей процесу художньо-трудової підготовки у загальноосвітньому закладі; застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних меті та завданням дослідження; достатньою дослідно-експериментальною перевіркою висунутої гіпотези; кількісним і якісним аналізом теоретичного та емпіричного матеріалу; репрезентативністю вибірки учасників педагогічного експерименту, якісним і кількісним аналізом його результатів з обробкою отриманих даних за допомогою методів математичної статистики; апробацією їх у процесі впровадження у практику роботи навчальних закладів.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалася шляхом публікації праць. Основні положення дослідження доповідались на засіданнях кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну; на щорічних звітних науково-практичних конференціях Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (1996-2003); Всеукраїнських конференціях “Виховання національної самосвідомості у школярів” (Київ, 1996), “Українська система виховання: проблеми та перспективи” (Івано-Франківськ, 1999), “Проблеми загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя” (Вінниця, 2002).

Результати дослідження покладено в основу комплексного методичного забезпечення з вивчення народних художніх ремесел, розробленого на кафедрі декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та впроваджено у практику роботи загальноосвітніх школах I-III ступенів с.Нагуєвичі (Довідка № 131 від 16.10.2002 р.), с.Грушів (Довідка № 94 від 28.10.2002 р.), с.Рихтичі (Довідка №

147 від 05.11.2002 р.) Дрогобицького району та середній школі № 18 м.Стебника (Довідка № 171 від 12.12.2002 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладені у 9 публікаціях, серед яких: 4 наукові статті у виданнях, затверджених ВАК України, 2 статті у науково-методичних збірниках, 3 – тези доповідей. 7 публікацій одноосібні, 2 – у співавторстві з науковим керівником.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (202 найменування) та 12 додатків (на 58 сторінках). Повний обсяг дисертаційної роботи становить 235 сторінок машинописного тексту, з яких основний текст – 176 сторінок. Робота містить 13 таблиць і 19 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, сформульовано гіпотезу і основні завдання, викладено вихідні теоретико-методологічні положення та методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведені дані про апробацію та впровадження результатів дослідження в педагогічну практику.

У першому розділі дисертації **“Проблема формування базових професійних якостей старшокласників у процесі художньо-трудої діяльності”** проаналізовано широкий спектр дослідницьких робіт у галузі художньо-трудої підготовки молоді, представлено історичну ретроспективу та розглянуто сучасні тенденції організації художньо-трудої діяльності старшокласників. Досліджено, існуючі в теорії і практиці, підходи до розв'язання проблем формування базових професійних якостей, проведено відбір базових професійних якостей у сфері “людина – художній образ”, наведено результати констатуючого етапу дослідження.

На основі проведеного теоретичного аналізу численних праць етнографів, мистецтвознавців, філософів, педагогів було встановлено, що упродовж багатьох століть народні художні ремесла та промисли – складові декоративно-ужиткового мистецтва – були важливою, а для деяких народів й основною галуззю виробництва після землеробства і скотарства й займали особливе місце у духовному житті суспільства. Вони завжди були масовим заняттям, в якому перевага надавалась використанню сімейних традицій, бо впродовж віків саме родинна педагогіка забезпечувала своєрідний феномен культури праці.

Із зростанням міст і розвитком торговельного обміну на основі домашніх ремесел поступово виникли корпорації міських ремісників – цехи, які сприяли піднесенню художнього рівня виробів, розширенню їх асортименту, збереженню традицій. Навчитись художньому ремеслу, покращити свою фахову майстерність в той час можна було лише безпосередньо в цехах.

На сьогодні в Україні нараховується понад 50 підприємств художніх промислів, які відчувають гостру потребу у висококваліфікованих фахівцях. Узагальнені дані дослідження показують, що підготовку кваліфікованих спеціалістів із декоративно-ужиткового мистецтва сьогодні в Україні здійснюють 23 навчальні заклади різних рівнів акредитації. Система підготовки кадрів для підприємств народних художніх промислів включає чотири ланки: перша – підготовка спеціалістів у галузі декоративно-ужиткового мистецтва вищими навчальними закладами III-IV рівня акредитації; друга – вищими закладами освіти художньо-промислового профілю II рівня акредитації; третя – підготовка основних категорій робітників масових професій професійно-технічними училищами та ліцеями; четверта – початкове професійне навчання (профільне) в школах, розташованих у районах функціонування народних художніх промислів. У такому аспекті загальноосвітня школа має виступати як пропедевтична ланка для подальшого розвитку різних видів народного декоративно-ужиткового мистецтва.

З метою з'ясування позицій щодо доцільності вивчення народних художніх ремесел у загальноосвітніх навчальних закладах нами було проведено інтерв'ювання вчителів трудового навчання. 98 % з опитуваних учителів дали позитивну відповідь, при цьому, найдоступнішими вважають такі напрямки: вишивку (86,1%), ткацтво (40,6%), різьблення деревини (56,8%) та ін. Значна кількість учителів відмітила, що народні художні ремесла, як різновид декоративно-ужиткового мистецтва, позитивно впливають на процес становлення особистості учня. Так, серед якостей, на формування яких матимуть найбільший вплив заняття з народних художніх ремесел, перевага надана працьовитості – 46,5%, творчій активності – 33,05%, художньому смаку – 15%, охайності – 10,7 %.

Для отримання необхідних об'єктивних даних щодо викладання народних художніх ремесел у процесі трудового навчання і виховання старшокласників був проведений констатуючий експеримент, в ході якого розв'язувалися такі завдання: визначення загального рівня трудової підготовки учнів 10-11 класів; оцінка школярами значення базових професійних якостей для їх подальшої трудової діяльності; діагностика ефективності використання методів народної педагогіки на уроках та в позаурочний час; обґрунтування педагогічних умов впровадження народних художніх ремесел у систему трудового навчання з метою формування у старшокласників базових професійних якостей та підготовки до свідомого вибору професії.

Також визначалися мотиви, що спонукають школярів до творчої художньо-трудової діяльності. Аналіз результатів анкетного опитування та інтерв'ювання засвідчив, що мотивами їхнього захоплення різними видами народного декоративно-ужиткового мистецтва є: інтерес до художньо-трудового процесу – 39,4 %; бажання випробувати свої фізичні сили і творчі здібності – 26,8 %; отримання задоволення від процесу і результатів творчої праці – 21,3 %; бажання отримати відповідну професію – 12,7 %; зацікавлення історією національної культури, процесом

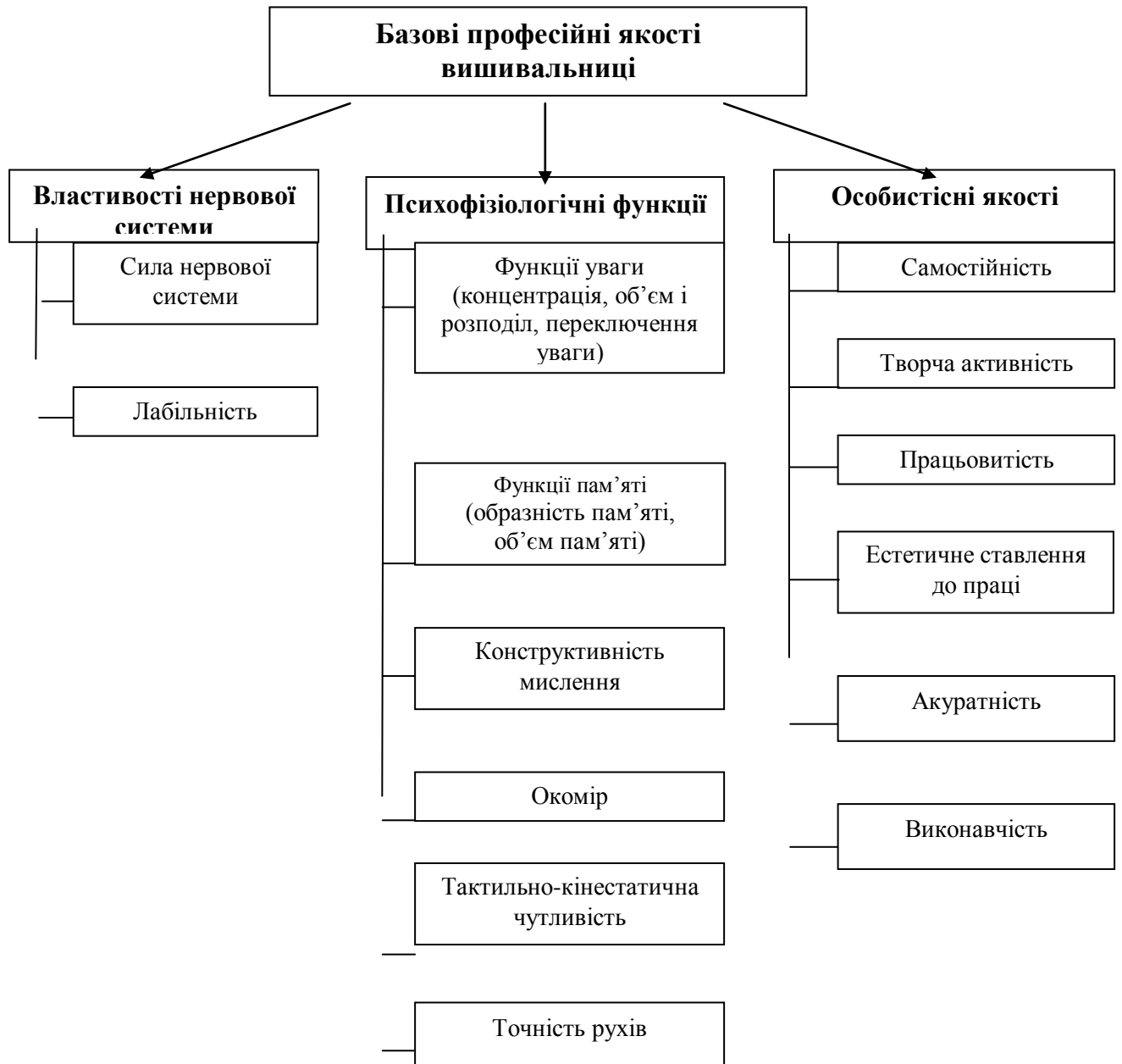
становлення і розвитку народного декоративно-ужиткового мистецтва, здобутками народних умільців – 4,2 %; інші мотиви – 2,9 %.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження свідчать, що становлення особистості тісно пов'язане зі специфікою діяльності. Процес формування особистості передбачає вироблення комплексу якостей, необхідних людині, як члену суспільства, для її майбутньої професійної діяльності в різних галузях виробництва, науки, мистецтва тощо. Тому серед розмаїття якостей особистості (загальногромадянських, моральних, комунікативних соціально-перцептивних, індивідуально-психологічних тощо) першочергово виділяють базові професійні якості.

До базових професійних якостей особистості віднесені психічні, психофізіологічні та соматичні характеристики людини, яка виконує конкретну професійну діяльність. Класифікація базових професійних якостей в дослідженні здійснювалась з точки зору системного структурного підходу в тому розумінні, в якому ми визначаємо базові професійні якості як елемент комплексу, що визначається ступенем її важливості, забезпечує дану професійну діяльність і є основою для опанування спорідненими професіями.

На основі аналізу професійних якостей спеціаліста у сфері “людина – художній образ” і експертного опитування вчителів середніх шкіл, викладачів середніх спеціальних, вищих навчальних закладів, фахівців у галузі декоративно-ужиткового мистецтва нами були виділені структурні компоненти базових професійних якостей вишивальниці з рангуванням їх за значущістю (рис. 1).

Аналіз досліджень, присвячених вивченню особливостей діяльності представників різних професій свідчить, що сформованість тільки виконавських навичок, навіть на дуже високому рівні, не забезпечує готовності особистості до творчої праці і належний рівень фахової підготовки. Тому при вивченні проблеми формування базових професійних якостей старшокласників у галузі декоративно-ужиткового мистецтва бралися до уваги компоненти, від яких залежить успіх в оволодінні майбутньою професією, а саме: властивості нервової системи, психофізіологічні функції індивіда та його особистісні якості.

Рис. 1. Структурні компоненти базових професійних якостей вишивальниці

У другому розділі “Експериментальне дослідження процесу формування базових професійних якостей в учнів профільних класів на заняттях з народних художніх ремесел” розкриваються методичні аспекти діагностики базових професійних якостей школярів; обґрунтовані підходи до побудови змісту та педагогічні умови формування базових професійних якостей у процесі вивчення народних художніх ремесел; наводяться результати дослідно-експериментальної роботи.

Здійснений аналіз досліджень вчених-дидактів: Ю.Бабанського, В.Беспалька, М.Євтуха,

М.Занкова, І.Лернера, М.Скаткіна, Д.Тхоржевського та розроблених у різні часи програм з трудового навчання і народних художніх ремесел, дозволив нам визначитися з підходами до побудови навчальної програми “Українська народна сорочка” для учнів профільних класів за напрямком народні художні ремесла. Вона є продовженням і завершальним етапом формування знань, умінь та навичок, отриманих учнями у 5-9 класах з народної вишивки та швейної справи. Програма складається з інформаційно-методичної, констатуючої і нормативної частин й передбачає розв’язання таких дидактичних завдань як:

- формування вмінь цілеспрямовано спостерігати докільця (порівнювати, зіставляти, визначати головне і другорядне у зразках творів народного мистецтва та навколишнього світу); відчувати залежність елементів зображення і їх форм, пов’язаних між собою композиційною логікою; планувати етапи художньо-трудої діяльності; добирати матеріали та інструменти для реалізації творчих задумів; працювати в колективі й одноосібно;

- розвиток предметно-, понятійно-образного і конструктивного мислення; зорового та кінестатичного аналізаторів, уяви, фантазії;

- формування основ трудової культури, виховання самостійності у роботі, наполегливості у досягненні мети, охайності, шанобливого ставлення до людей і результатів їхньої праці.

Експертне оцінювання педагогічною громадськістю змісту і структури дає позитивну оцінку можливостей, закладених в навчальній програмі “Українська народна сорочка” щодо формування у старшокласників базових професійних якостей.

Упровадження нової програми в навчальний процес передбачало її експериментальну перевірку на доступність. Для цього були проведені контрольні зрізи знань та вмінь учнів у експериментальних і контрольних класах перед початком вивчення курсу, які показали майже однаковий рівень знань учнів експериментальних і контрольних класів.

Результати зрізів знань по закінченні вивчення курсу показали, що в експериментальних класах, де старшокласники навчалися за розробленою нами програмою і методикою, рівень знань був вищим, ніж у контрольних, у середньому на 14 %. Сформованість умінь учнів експериментальних класів була на 16 % вищою, ніж у контрольних. Про результативність навчання за розробленою нами програмою і методикою свідчить той факт, що із 12-15 випускниць шкіл протягом останніх трьох років 30-40 % успішно вступали до вищих закладів освіти художньо-промислового профілю.

Для дослідження рівня сформованості виділених нами базових професійних якостей в учнів профільних класів та аналізу їх динаміки в процесі вивчення курсу “Українська народна сорочка” були використані такі методики: 1) *визначення властивостей нервової системи*, яка передбачала дослідження сили нервової системи, та визначення лабільності; 2) *дослідження психофізіологічних функцій*, яка включала дослідження функцій уваги учнів: об’єму і розподілу, стійкості і

концентрації, переключення уваги; дослідження пам'яті; дослідження конструктивного мислення; окоміру; тактильно-кінестатичної чутливості; точності рухів; 3) *дослідження особистісних якостей* (самостійності, творчої активності, працьовитості, естетичного ставлення до праці, акуратності, виконавчості). Перелічені методики дали змогу об'єктивно оцінити рівень сформованості психофізіологічних та особистісних характеристик, а звідси й базових професійних якостей майбутніх вишивальниць, які навчались за розробленою нами програмою.

У ході дослідження з'ясувалось, що розробка змісту і структурування навчальної програми з народних художніх ремесел ще не гарантує успіху в навчальній роботі зі школярами. Досить складним у навчанні народним художнім ремеслам виявився підбір педагогічно обґрунтованих засобів, що найтісніше пов'язані зі змістом навчального матеріалу. Вони розглядались нами як сукупність методів, прийомів, форм, які являють собою нормативний аспект художньо-трудової діяльності, що вказує на об'єктивно необхідні вимоги до взаємодії вчителя й учнів, та без виконання яких, мета навчання і виховання не буде реалізована. Отже, важливою умовою ефективного формування базових професійних якостей старшокласників є цілеспрямоване управління цим процесом. Аналіз практики показав, що педагогічні працівники відчувають значні методичні труднощі в правильній організації навчання і виховання, у застосуванні відповідних форм і методів, у підборі засобів для досягнення поставленої мети.

Дослідженням доведено, що оптимальними в практиці навчання старшокласників народним художнім ремеслам для передачі й сприймання навчальної інформації учнями є словесні (словесно-інформаційні, словесно-евристичні), наочні (наочно-інформаційні, наочно-евристичні, наочно-дослідницькі), практичні (репродуктивні, практично-дослідницькі), логічні (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, моделювання, абстрагування, ідеалізації), ігрові, імітаційні та інші методи. Для управління навчальною діяльністю учнів ефективними методами є: самостійне опрацювання ними мистецтвознавчих джерел, художнє моделювання і конструювання виробів, розробка орнаментальних композицій за власним задумом, втілення проекту у виробі.

У процесі експерименту, крім основних форм організації навчання (індивідуальної, бригадної і рідше фронтальної), застосовувались також специфічні форми організації творчої роботи, які передбачали об'єднання школярів у творчі групи за інтересами, за змістом діяльності, створення творчих художньо-проектних лабораторій та індивідуальну роботу над окремими завданнями й об'єктами. Виконане дослідження підтвердило, що до організації занять з народних художніх ремесел доцільно підходити диференційовано. Застосування вище зазначених форм і методів, в свою чергу, сприяло забезпеченню кращого засвоєння навчального матеріалу, формуванню базових професійних якостей, розвитку світогляду учнів.

Динаміка рівня сформованості базових професійних якостей старшокласників у процесі навчання за профілем "Українська народна сорочка" вивчалась у декілька етапів (таблиця 1), де

ОЯ – особистісні якості; ФП – функції пам'яті; ТКЧ – тактильно-кінестатична чутливість; О – окомір; ТР – точність рухів; ФУ – функції уваги; КМ – конструктивність мислення; СНС – сила нервової системи.

Перший (на початку навчання) – в експериментальних та контрольних класах було проведено діагностику початкового рівня базових професійних якостей школярів за допомогою вищезазначених методик. Результати діагностування свідчать про те, що середньостатистичні показники базових професійних якостей учнів відрізняються на соті долі, тобто, майже однакові.

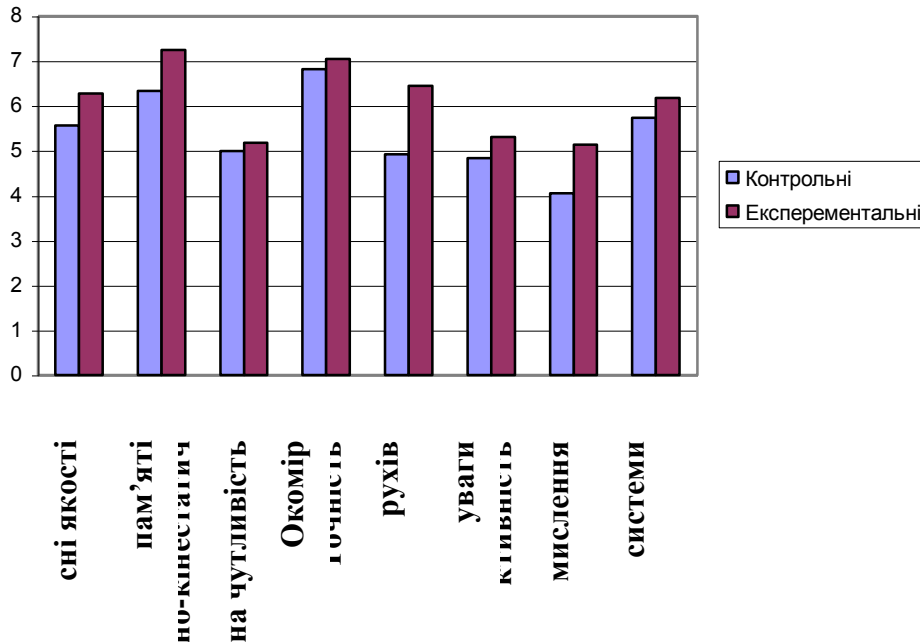
Таблиця 1

**Динаміка зміни рівнів сформованості базових професійних якостей старшокласників
(десятибальна шкала)**

Етапи експерименту			Показники рівнів БПЯ учнів (10-бальна шкала)							
			ОЯ	ФП	ТКЧ	О	ТР	ФУ	КМ	СНС
Перший етап	Класи	Контр.	5,02	6,08	4,88	5,68	4,33	4,52	3,87	5,08
		Експер	4,98	6,11	4,86	5,73	4,36	4,49	3,91	5,12
Другий етап		Контр.	5,18	6,18	4,90	6,01	4,48	4,57	3,92	5,13
		Експер	5,48	6,62	5,04	6,05	4,69	4,60	4,12	5,17
Третій етап		Контр.	5,33	6,28	4,94	6,36	4,74	4,61	4,03	5,52
		Експер	5,83	6,98	5,12	6,45	5,28	4,79	4,67	5,56
Завершальний етап		Контр.	5,56	6,33	4,99	6,81	4,92	4,83	4,28	5,73
		Експер	6,28	7,24	5,17	7,04	5,87	5,31	5,03	6,18

На другому етапі (у процесі навчання) в експериментальних класах застосовувалися запропоновані нами методи, форми, засоби організації художньо-трудової діяльності школярів. У ході експерименту спостерігався ріст середньостатистичних показників базових професійних якостей учнів як експериментальних, так і контрольних класів, але динаміка їх росту в експериментальних класах була вищою.

На третьому етапі (протягом другого року навчання) здійснювалась корекція якостей за допомогою системи завдань, які були спрямовані на формування функцій уваги, конструктивного мислення учнів та розвитку точності рухів.

Рис. 2. Рівень сформованості базових професійних якостей учнів експериментальних і контрольних класів

На завершальному етапі (після закінчення вивчення вищезазначеного курсу) – було проведено діагностування рівнів сформованості базових професійних якостей учнів, результати якого показали, що рівень базових професійних якостей в учнів експериментальних класів, є вищим, ніж в контрольних (рис. 2).

Аналізуючи етапи дослідження та зіставляючи їх результати, ми можемо стверджувати, що виділені нами якості (сила нервової системи, лабільність, функції уваги, функції пам'яті, функції мислення, окомір, тактильно-кінстатична чутливість, точність рухів, самостійність, творча активність, працьовитість та ін.) цілком справедливо можна назвати базовими, оскільки вони є основою для оволодіння не тільки професією вишивальниці, але й спорідненими з нею професіями кравця, швачки, закрійника, модельєра тощо, для яких найважливіші базові професійні якості (функції пам'яті, окомір, сила нервової системи, особистісні якості, точність рухів) ті ж самі, що і для вишивальниць.

Виконане дослідження показало суттєве підвищення рівня базових професійних якостей учнів, що свідчить про ефективність запропонованих у дисертації методів, форм і засобів організації художньо-трудової діяльності школярів і дає підстави для впровадження до навчального процесу розробленої нами діагностики рівня базових професійних якостей, а також системи завдань і вправ на їх розвиток і корекцію.

Перевірка достовірності результатів експерименту за допомогою математичної обробки підтвердила, що отримані дані не обумовлювались випадковістю, а є результатом запропонованої нами педагогічної технології формування базових професійних якостей в учнів на заняттях з народних художніх ремесел.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Народні художні ремесла мають тривалий і складний генезис у вітчизняній педагогічній думці і практиці. Окрім естетичних, утилітарно-побутових функцій, їм притаманна культуротворча і педагогічна спрямованість, яка знайшла свою реалізацію в діяльності навчальних закладів від ремісничих шкіл до вищих закладів освіти і відкриває широкі перспективи модернізації педагогічного процесу в сучасній школі.

Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою для формування гармонійно розвиненої особистості, готової до творчості у різних видах професійної діяльності.

Теоретичний аналіз проблеми дослідження дозволив виявити, що між теорією і практикою підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності в галузі народно декоративно-ужиткового мистецтва склалися певні суперечності, які полягають у відсутності науково обґрунтованих підходів до змісту занять з народних художніх ремесел та педагогічних засобів формування базових професійних якостей школярів у галузі декоративно-ужиткового мистецтва.

2. Аналіз кількісних та якісних показників базових професійних якостей учнів показав, що в умовах традиційного навчання рівень сформованості професійних якостей старшокласників недостатній для успішної художньо-трудої підготовки в профільних класах. Основною причиною є те, що професійні якості формуються без урахування змісту та структурних компонентів творчої діяльності учнів.

3. Рівень сформованості базових професійних якостей в учнів профільних класів на заняттях з народних художніх ремесел значно підвищиться, якщо процес творчої діяльності старшокласників розглядати як такий, що залежить від ряду факторів: дидактичної мети та завдань навчання; змісту, організаційних форм, сукупності методів і прийомів, що ґрунтуються на народних традиціях, звичаях та обрядах і спираються в своїй основі на гармонійне поєднання наукових та народно-педагогічних принципів навчання.

4. Спираючись на результати проведеного теоретико-експериментального дослідження можна стверджувати, що сформованість тільки виконавських навичок, навіть на дуже високому рівні, не забезпечує готовності представників різних професій до творчої праці.

У психолого-педагогічній та методичній літературі описані різні підходи до відбору базових

професійних якостей особистості, які неминуче знаходять своє відображення в конкретних психічних, психофізіологічних та соматичних характеристиках людини, яка виконує ту чи іншу діяльність.

На основі результатів проведеного експерименту нами були виділені компоненти базових професійних якостей, які впливають на готовність особистості до творчої праці та на належний рівень фахової підготовки, а саме: властивості нервової системи (сила нервової системи і лабільність), психофізіологічні функції (функції уваги, пам'яті, окомір, конструктивне мислення, тактильно-кінестатична чутливість, точність рухів), особистісні якості (самостійність, творча активність, працьовитість, акуратність, естетичне ставлення до праці, виконавчість).

5. Експериментальним дослідженням доведено, що оптимальними в практиці навчання народним художнім ремеслам для передачі й сприйняття навчальної інформації учнями є словесно-інформаційні, словесно-евристичні, наочно-інформаційні, наочно-евристичні, наочно-дослідницькі, практично-дослідницькі, індуктивно-дедуктивні та специфічні методи (створення ігрових ситуацій, порівняння зі зразками народного мистецтва, метод пауз (зміни декоративних робіт), метод проблемного підходу). Для управління навчальною діяльністю учнів ефективними методами є: самостійне опрацювання ними мистецтвознавчих джерел, художнє моделювання і конструювання виробів, розробка орнаментальних композицій за власним задумом, втілення проекту у виробі.

Крім основних форм організації навчання (індивідуальної, бригадної і рідше фронтальної) учнів профільних класів на заняттях з народних художніх ремесел доцільним є застосовування таких специфічних форм організації творчої роботи як індивідуальна робота над окремими завданнями й об'єктами; створення творчих групи за інтересами та за змістом діяльності учнів, а також творчих художньо-проектних лабораторій.

6. Динаміка рівня сформованості базових професійних якостей старшокласників свідчить про наукову достовірність розроблених організаційних форм залучення старшокласників до художньо-трудової діяльності та педагогічну доцільність використання в навчально-виховному процесі запропонованих методів вивчення народних художніх ремесел у школі.

7. У результаті дослідження встановлено, що на сьогодні в педагогічній літературі не існує однозначного тлумачення поняття "особистість". Структура цього поняття тісно пов'язана зі специфікою діяльності індивіда. Тому, одним із компонентів цієї структури цілком закономірно, можна вважати і виділені нами базові професійні якості вишивальниці, які лежать в основі як оволодіння професією вишивальниці, так і успішної діяльності в споріднених із зазначеною професією. А визначені критерії і рівні сформованості базових професійних якостей, які відібрані і адаптовані до навчального процесу, розроблена методика їх діагностування нададуть дієву допомогу педагогічним працівникам.

8. В цілому результати дослідно-експериментальної роботи дають підстави стверджувати, що висунути в процесі дослідження гіпотезу підтверджено, а його мету досягнуто.

Ми цілком усвідомлюємо, що виконана робота не вичерпує всіх аспектів проблеми формування базових професійних якостей на заняттях з народних художніх ремесел. Подальшого розвитку потребує розробка методик навчання народним художнім ремеслам із застосуванням комп'ютерних технологій.

Основні положення дисертаційного дослідження викладено в таких **публікаціях автора**:

1. **Мельник Г.М., Оршанський Л.В.** Ретроспективний аналіз та сучасні проблеми підготовки молоді до художньо-трудої діяльності // Українська система виховання: проблеми, перспективи. Серія "Педагогіка, етнопедагогіка". – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. 27. – С.235-240. 75 %.

2. **Мельник Г.М.** Українське вбрання як чинник національного виховання та розвитку творчого потенціалу особистості // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 2001. – № 9. – С.49-52.

3. **Мельник Г.М.** Використання засобів декоративно-ужиткового мистецтва у підготовці майбутніх педагогів // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця: РВВ ДП "Державна картографічна фабрика", 2002. – Випуск 6. – Ч. 2. – С. 166-168.

4. **Мельник Г.М.** Професійне навчання старшокласників за профілями народних художніх промислів // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 111-115.

5. **Мельник Г.М.** До питання розробки змісту програми "Українська народна вишивка" для професійної підготовки старшокласників // Проблеми наступності та інтеграції змісту навчання у системі "Школа-ПТУ-ВНЗ": Науково-методичний збірник / Ред. кол.: І.А.Зязюн (голова) та ін.. – Вінниця, 1996. – С.71-73.

6. **Мельник Г.** Національне виховання старшокласників у процесі професійного навчання за профілями народних художніх промислів // Сучасне українське виховання: Матеріали наук.-практ. конф. – Львів: Основа, 1997. – С.131-136.

7. **Мельник Г.М.** Вплив народного декоративно-прикладного мистецтва на розвиток творчої особистості вчителя обслуговуючої праці // Удосконалення підготовки вчителя праці в сучасних умовах / За ред. В.І.Гусева. – Бердянськ, 1994. – С.58-59.

8. **Мельник Г.М.** Роль і місце декоративно-прикладного мистецтва у підготовці майбутніх вчителів трудового навчання // Виховання національної самосвідомості у школярів: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. / За ред. М.І.Шкіля, Д.О.Тхоржевського. – Київ, 1996. – С.126-127.

9. **Мельник Г.М., Оршанський Л.В.** Вплив народного декоративно-прикладного мистецтва на формування творчої особистості учня // Виховання національної самосвідомості у

школярів: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. / За ред. М.І.Шкіля, Д.О.Тхоржевського. – Київ, 1996. – С.127-129. 50 %.

АНОТАЦІЯ

Мельник Г.М. Формування базових професійних якостей в учнів профільних класів на заняттях з народних художніх ремесел. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика трудового навчання. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2004.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми формування базових професійних якостей старшокласників у навчальній художньо-трудої діяльності.

Визначено критерії та рівні сформованості базових професійних якостей, відібрано й адаптовано до навчального процесу методики їх діагностування.

Обґрунтовано підходи до відбору змісту навчання народним художнім промислам, запропоновано методичні рекомендації щодо організації навчального процесу та експериментально перевірено їх ефективність. Визначено умови ефективного формування базових професійних якостей на заняттях з народних художніх ремесел.

Теоретично обґрунтовані й експериментально перевірені результати проведеного дослідження можуть бути використані як науково-методична основа для вдосконалення художньо-трудої підготовки старшокласників.

Ключові слова: народні художні ремесла, художньо-трудова діяльність, базові професійні якості, зміст навчання, педагогічні технології.

АННОТАЦИЯ

Мельник Г.М. Формирование базовых профессиональных качеств в учащихся профильных классов на занятиях по народным художественным ремеслам. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика трудового обучения. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2004.

Диссертация посвящена исследованию проблемы формирования базовых профессиональных качеств старшеклассников в учебной художественно-трудої деятельности.

В работе проанализированы основные этапы становления и развития народных художественных ремесел. Показано, что их внедрение в образовательную сферу имеет устойчивую тенденцию.

На основании комплексного изучения состояния практики использования декоративно-при-

кладного искусства, как составляющего в художественно-трудовой подготовке молодежи, определено, что народные художественные ремесла открывают широкие перспективы модернизации педагогического процесса в современной школе.

В исследовании определены основные подходы к проблеме формирования базовых профессиональных качеств у учащихся на занятиях народными художественными ремеслами. В результате исследования установлено, что на сегодня не существует однозначного толкования понятия “личность”. Структура этого понятия тесно связана со спецификой деятельности индивида, поэтому одним из компонентов этой структуры можно считать базовые профессиональные качества, которые в диссертационной работе рассматриваются как качества, обеспечивающие успешную профессиональную деятельность и служат основой для овладения родственными профессиями.

Целенаправленное развитие личности должно опираться на индивидуальные качества, ее задатки и наклонности, обеспечивая самовыражение и самосовершенствование. Установлено, что в качестве базовых профессиональных могут быть отобраны различные психические, психофизиологические и соматические характеристики человека, который осуществляет профессиональную деятельность.

Автором представлена структура базовых профессиональных качеств будущих вышивальщиц и мотивирован отбор ее структурных единиц (подструктур, компонентов), которые выделяют следующие базовые профессиональные качества: сила нервной системы, лабильность, функции внимания, памяти, конструктивность мышления, глазомер, тактильная чувствительность, точность движений, самостоятельность, творческая активность, работоспособность, эстетическое отношение к труду, аккуратность, исполнительность. Определены критерии и уровни сформированности базовых профессиональных качеств, отобраны и адаптированы к учебному процессу методики их диагностирования.

В диссертации предложена модель формирования базовых профессиональных качеств в сфере народного декоративно-прикладного искусства, которая включает учебную программу “Украинская народная сорочка”, методику изучения старшеклассниками народных художественных ремесел, методическую подготовку педагогических кадров, соответствующие педагогические условия и средства.

В разработанной и экспериментально проверенной программе “Украинская народная сорочка” учтены виды деятельности, которые характерны для вышивальщицы и родственных с ней профессий. Наряду с реализацией учебных целей (формирование соответствующих знаний и умений, базовых профессиональных качеств и т.д.), настоящей программой предусмотрено эстетическое, художественное и интеллектуальное развитие старшеклассников, обеспечивающее подготовку к профессиональной художественно-трудовой деятельности.

С целью совершенствования формирования базовых профессиональных качеств диссертанткой предложены методические рекомендации по организации учебно-воспитательного процесса в старших классах общеобразовательной школы. В работе доказано, что активизации процесса формирования базовых профессиональных качеств способствуют различные формы организации работы, специально подобранные методы и педагогические средства.

Во время эксперимента была определена результативность и доступность предложенного содержания и соответствующей методики обучения, изучалось влияние условий и педагогических средств на формирование базовых профессиональных качеств у учащихся профильных классов .

Формирующий эксперимент был направлен на проверку эффективности разработанной модели формирования базовых профессиональных качеств у старших школьников в процессе художественно-трудовой деятельности. Анализ результатов, полученных во время исследования, дает возможность установить тенденцию возрастания динамики формирования базовых профессиональных качеств.

Теоретически обоснованные и экспериментально проверенные результаты проведенного исследования могут быть использованы для дальнейшего совершенствования процесса художественно-трудовой подготовки в учебных заведениях разных профилей и уровней аккредитации.

Ключевые слова: народные художественные ремесла, художественно-трудовая деятельность, базовые профессиональные качества, содержание обучения, педагогические технологии.

SUMMARY

Melnyk H.M. The Formation of Basic Professional Qualities in Pupils Profile Classes of the study Folk Decorative Trade. – Manuscript.

Thesis on competition of a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences on a speciality – 13.00.02 – Theory and technique of labour training – Mykhaylo Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2004.

The thesis is on the investigation of the problems of formation of basic professional qualities of senior pupils in their educational decorative and labour activity.

The criteria and the levels of development of basic professional qualities are defined, the methods of their determining are selected and adapted to the teaching process.

The conditions for the effective formation of basic professional qualities at the lessons of folk decorative trade are outlined. The approaches to the selection of the contents of teaching folk decorative trade are substantiated, methodical recommendations concerning the organisation of the teaching process are offered, and their accessibility is proved experimentally.

The theoretically grounded and experimentally proved results of the investigation can be used as scientific and methodological basis for the improvement of decorative and training of senior pupils.

Key words: folk decorative trade, decorative and labour activity, basic professional qualities, contents of education, pedagogical technologic.